

สรุปผลการวิจัย อภิปราย และข้อเสนอแนะ

งานวิจัย เรื่องนี้ เป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ (พระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศษหมโม วัดผาลาด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่) ใน 3 ด้าน คือ ด้านความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ ด้านความศรัทธาในความเป็นเพศบรรพชิต และด้านความศรัทธาในพิธีกรรม กับทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยศึกษาเฉพาะกรณีชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นตัวอย่างหนึ่งของการพัฒนาท้องถิ่น โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ ในลักษณะที่ชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของพระสงฆ์ในอันที่จะจุดประกายแห่งสำนึกของการอนุรักษ์ธรรมชาติด้วยการสร้างความเข้าใจในปัญหา และเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้าน ตลอดจนชักนำชาวบ้านให้เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไข้ปัญหา โดยมีวัตถุประสงค์ในการวิจัยดังนี้

1. เพื่อศึกษาความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทัศนคติ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย
3. เพื่อศึกษาประสิทธิภาพของตัวแปรความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในการอธิบายทัศนคติและการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

ผู้วิจัย ได้ตั้งสมมติฐานดังนี้คือ

1. ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์กับทัศนคติต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย
2. ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย

๑. ความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ สามารถอธิบายทัศนคติ และการมีส่วนร่วม ในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยได้มากกว่าความศรัทธาในค่านอื่น ๆ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจแบบวัดครั้งสุดท้ายครั้งเดียว (One Shot Descriptive Study) กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ศึกษาครั้งนี้ จำนวน 250 คน โดยสุ่มตัวอย่างจาก ประชากรที่เป็นชาวบ้านในตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 500 หลังคาเรือน

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสอบถาม และเก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์ ข้อมูลที่ได้ นำมาวิเคราะห์ทางสถิติโดยการหาค่าสถิติพื้นฐานเพื่อวิเคราะห์ลักษณะทั่วไปของกลุ่ม ตัวอย่างที่ศึกษา หาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สันเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐานข้อที่ 1 และ 2 และหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณเพื่อวิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐานข้อที่ 3 โดยใช้ โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS^X

สรุปผลการวิจัย

1. ลักษณะทั่วไปของประชากรที่ศึกษา ชาวบ้านแม่สอยส่วนใหญ่เป็นเพศชาย อายุ ระหว่าง 31-40 ปี ได้รับการศึกษาอยู่ในระดับประถมศึกษาตอนต้น ประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก และมีอาชีพรับจ้าง เป็นอาชีพเสริม ส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ทำกินเอง และมีจำนวนที่ดินทำกิน ระหว่าง 1-2 ไร่ รายได้เฉลี่ยไม่ถึง 1,000 บาท ต่อเดือน

ส่วนใหญ่สนใจศึกษาธรรมะจากพระสงฆ์ ไปฟังหรือสนทนาธรรมที่วัดบ้าง แต่นาน ๆ ครั้ง มีการดื่กบาตรในบางโอกาส และไปทำบุญที่วัดในทุกวันพระและวันมีงานบุญเทศกาล

2. การวิเคราะห์ข้อมูลตามสมมติฐาน จากการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความ ศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ คือ ความศรัทธาในคำสอน ความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรม กับ ทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย พบว่า ความศรัทธาในคำสอนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ความ ศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรม มีความสัมพันธ์ทางลบกับทัศนคติในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้

ส่วนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ในด้านความศรัทธาในคำสอน ความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรมกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย พบว่า ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ ดังกล่าว ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย

และจากการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณเพื่อศึกษาประสิทธิภาพในการอธิบายทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของตัวแปรความสัมพันธ์ที่มีต่อพระสงฆ์ทั้ง 3 ด้าน พบว่า ความศรัทธาในคำสอน และความศรัทธาในเพศบรรพชิต เป็นตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ แต่ความศรัทธาในคำสอนเป็นตัวแปรที่มีความสำคัญในการอธิบายความแตกต่างของทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ได้มากกว่า ซึ่งเป็นไปตามสมมติฐานที่ตั้งไว้

ส่วนการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ เพื่อศึกษาประสิทธิภาพในการอธิบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของตัวแปรความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ พบว่า ความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ไม่สามารถอธิบายการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยได้

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยแสดงให้เห็นว่า ทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอย อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งจัดเป็นทัศนคติในระดับที่สูงนั้น (ตารางที่ 2 หน้า 40-42) มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ (ในที่นี้คือพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศษฐมโม) และตัวแปรความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ ดังกล่าวนี้อธิบายถึงทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยได้สูงสุด ส่วนความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรมนั้นมีความสัมพันธ์ในทางลบกับทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งอภิปรายผลได้ดังนี้คือ

1. จากแนวความคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนา บทบาทของพระสงฆ์และความศรัทธาของพุทธศาสนิกชน ในบทที่ 2 ได้ข้อสรุปว่า ความเป็นจริงแล้ว ศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่แท้จริงควรอยู่ที่ตัวหลักธรรมคำสอนซึ่งเป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา การไปยึดติดในเรื่องของพิธีกรรมตลอดทั้งยึดติดในสภาพความเป็นสงฆ์ที่มีหน้าที่เพียงผู้ประกอบศาสนพิธีนั้น จัดเป็นลักษณะของความศรัทธาต่อพุทธศาสนาในแนวทางที่ผิด การเลือกที่จะศรัทธาในสิ่งที่ถูกต้องตามความเป็นจริง

ในหลักการของพุทธศาสนา ย่อมส่งผลให้มีความรู้ ความเข้าใจ และมีทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องด้วยเช่นกัน

ในกรณีความศรัทธาที่มีต่อพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศรษฐมโ ของชาวบ้านแม่สอยนั้น ชาวบ้านเลือกที่จะศรัทธาในคำสอนของท่าน ซึ่งเป็นคำสอนที่ชี้ให้เห็น เหตุและผลของการทำลายป่าอย่างถูกต้องตามสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติ การเลือกในลักษณะนี้มีความสัมพันธ์หรือส่งผลต่อทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยอย่างถูกต้องด้วยเช่นกัน ลักษณะการสอนของท่านก็คือ การชี้ถึงต้นเหตุของปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้น ด้วยการนำชาวบ้านไปดูสภาพการทำลายป่าที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ซึ่งทำให้ชาวบ้านเห็นภาพชัดเจน ค่อยมาท่านได้อบรมสั่งสอนชาวบ้านถึงความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้ ชุมชน และชีวิตของชาวบ้านเอง ทั้งนี้การอบรมของท่านได้ใช้หลักการทางศาสนาทำความเข้าใจปัญหาป่าไม้ที่เกิดขึ้น (รายละเอียดในภาคผนวก ง. หน้า 88)

ดังนั้นกล่าวได้ว่าคำพูดหรือคำสอนที่กล่าวอย่างมีเหตุมีผลตามความเป็นจริงที่ประจักษ์ได้เป็นสิ่งสำคัญที่สร้างความเข้มข้น หรือความแข็งแกร่งให้กับเนื้อหาหรือสาระนั้น ๆ ซึ่งเป็นที่มาของความเชื่อต่อผู้กล่าว อันเกิดขึ้นจากการยอมรับในเนื้อหาของผู้ฟังด้วยเช่นกัน

การสื่อสารระหว่างพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เศรษฐมโ กับชาวบ้านแม่สอยนั้นใช้รูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคล ถ้าชาวบ้านไม่เข้าใจในคำสอนของท่านก็สามารถโต้ถามหรือขอข่าวสารเพิ่มเติมจากท่านได้ในทันที ส่วนท่านก็สามารถชี้แจงแนะนำให้ชาวบ้านได้มีความรู้ความเข้าใจได้มากขึ้นด้วย ทั้งนี้แนวโน้มที่ชาวบ้านแม่สอยจะยอมรับฟังหรือเห็นด้วยกับคำชี้แจง แนะนำ จากพระอธิการพงษ์ศักดิ์หรือไม่ขึ้นอยู่กับคำสั่งสอนอบรมของท่านซึ่งพยายามแสดงออกเพื่อโน้มน้าวใจให้ชาวบ้านเกิดความเชื่อถือโดยที่ชาวบ้านนั้นจะเป็นผู้พิจารณาถึงความ เป็นเหตุ เป็นผลที่มีอยู่จริงในคำพูดหรือคำสอนของท่านเอง ซึ่งตรงกับการศึกษาของ McGuire (1973) ที่กล่าวไว้ว่า "ความเชื่อถือต่อผู้ส่งสาร เกิดขึ้นจากการที่ผู้รับสารยอมรับในเนื้อหาซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่ปรากฏเป็นจริง โดยจะเห็นได้ว่าสิ่งดังกล่าวเกิดจากการยอมรับของผู้รับสารอันมีต่อผู้ส่งสารว่ารู้สิ่งไรที่ถูก และมีสิ่งไรเป็นสิ่งที่จริงใจให้รับรู้ หรือถ้ากล่าวอย่างสั้น ๆ ก็คือ ขึ้นอยู่กับการยอมรับในความชำนาญและสิ่งที่ประจักษ์"

2. พระอธิการพงษ์ศักดิ์ เป็นนักพัฒนาที่เน้นการพัฒนาด้านจิตใจ และสร้างทัศนคติต่อสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามความเป็นจริง เมื่อมีความเข้าใจและมีทัศนคติที่ถูกต้องแล้ว การประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องก็จะตามมาเอง ดังนั้นจึงเป็นความประสงค์ของท่านเองที่ต้องการให้ชาวบ้านสร้างศรัทธาคือสิ่งต่าง ๆ ให้ถูกต้อง โดยเฉพาะความรู้ ความเข้าใจ ที่ถูกต้องเกี่ยวกับพุทธศาสนา ดังคำกล่าวของท่านที่คัดมานี้ (รายละเอียดอยู่ในภาคผนวก ง. หน้า 89)

"เราจะเอาศาสนาส่วนไหนมาทำการอนุรักษ์และพัฒนาป่าไม้หรือเราจะเอาศาสนาส่วนไหนมาชักจูงจิตใจให้ชาวพุทธบนดินแดนดินนี้รักษาป่าไม้ สร้างป่าไม้คำตอบก็คือศาสนาส่วนที่เป็นเมตตาและปัญญาที่มีพื้นฐานมาจากความบริสุทธิ์ทางศาสนา ความจริงแล้วความหมายของศาสนาทุกชั้นตอน ตั้งแต่แบบธรรมนิยมประเพณี พิธีรีตรองที่เรียกว่า ศีลธรรมในส่วนที่เป็นประเพณี และศีลธรรมในส่วนที่เป็นลัทธิธรรม (ความจริงแท้ในคำสอนของพระพุทธเจ้า) ล้วนแต่เป็นแนวทางในการดำรงชีวิตในสังคม... แต่ถ้าหากว่าเราไม่สามารถที่จะเอาศีลธรรมในส่วนที่เป็นลัทธิธรรมมาพัฒนาประเทศชาติได้แล้ว ประเทศชาติเราก็จะไม่รอด พระสงฆ์ต้องช่วยกันนำศาสนาและนำสังคม พื้นฟูศาสนาส่วนที่เป็นลัทธิธรรมนี้ให้ออกมาทำหน้าที่เพื่อให้ศาสนา มีบทบาทต่อสังคมไทย ศาสนาส่วนที่บริสุทธิ์และเป็นลัทธิธรรมนี้ ในสังคมไทยเราในอดีตกาลนั้นมาในรูปแบบความเชื่อ และเดี๋ยวนี้ตามชนบทศีลธรรมที่มีพื้นฐานมาจากความเชื่อยังมีอยู่ แต่สำหรับในส่วนผู้มีการศึกษานั้น ศีลธรรมในส่วนที่เป็นความเชื่ออาจจะไม่ค่อยสนิทใจนัก"

ส่วนผลการวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ไม่มีความสัมพันธ์กับความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ คือ ความศรัทธาในคำสอน ความศรัทธาในเพศบรรพชิต และความศรัทธาในพิธีกรรมนั้น อภิปรายผลได้ดังนี้คือ

1. การอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม้ให้อยู่ในสภาพสมดุลตามธรรมชาติได้นั้น จะต้องได้รับความร่วมมือจากหลาย ๆ ฝ่าย จึงจะประสบผลสำเร็จเป็นรูปธรรมขึ้นมาได้ ศาสนาจะต้องมาช่วยฟื้นฟูศีลธรรมของสังคม พระสงฆ์จะต้องเป็นผู้นำทางศีลธรรม ภาครัฐบาลจะต้องเป็นผู้นำทางกฎหมาย รักษากฎหมายอย่างเข้มงวดมิให้ใครทำลายป่าไม้ ซึ่งพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เดชธมโม นั้น

ท่านได้ปลุกฝังทัศนคติที่ถูกต้องต่อป่าไม้ให้แก่บุคคลทุกฝ่าย ทุกอาชีพ ทั้งชาวบ้าน ชาวเมือง ข้าราชการ พระสงฆ์ และผู้นำชุมชน ตามโครงการ "พุทธศาสนานำการอนุรักษ์ป่าไม้" เพื่อต้องการให้ทุกฝ่ายร่วมมือกันปกป้องรักษาป่าไม้ และต้นน้ำลำธาร และหยุดการทำลายป่าด้วย เราจะพบว่างานและโครงการต่าง ๆ ของท่าน สำเร็จได้ด้วยการหมักกำลังความร่วมมือกันจากหลาย ๆ ฝ่าย โดยเฉพาะศาสนาโดยมูลนิธิธรรมนาถ ธรรมป่าไม้ และชาวบ้านตำบลแม่สอย ดังนั้น การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยนั้น จึงน่าจะมีความจำเป็นยิ่งกว่าข้างต้นเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในการวิจัยครั้งนี้ไม่ได้นำเข้ามาศึกษาด้วย

2. ในการปลุกฝังทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับป่าไม้นั้น พระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมฺโม ได้ปลุกฝังให้แก่บุคคลหลายฝ่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่ของทางราชการ และพระสงฆ์ด้วยกันเอง ซึ่งบุคคลเหล่านี้จัดเป็นผู้นำชาวบ้านและผู้นำชุมชน หรือที่ทางการสื่อสารเรียกว่า ผู้นำความคิดในท้องถิ่น (Local Opinion Leader) เพื่อที่บุคคลเหล่านี้จะได้ขยาย และเป็นกำลังสนับสนุนงานพัฒนาการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ให้บรรลุเป้าหมายได้รวดเร็วขึ้น การได้รับความร่วมมือจากบุคคลเหล่านี้ ในการเผยแพร่ข่าวสาร จึงน่าจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย แต่ผู้วิจัยมิได้นำเข้ามาศึกษาด้วย ทั้งนี้ จากการสังเกตชีวิตประจำวันและจากผลการวิจัยจำนวนมากข้างชี้ให้เห็นว่าบุคคลที่มีลักษณะเป็นผู้นำทางความคิด สามารถมีอิทธิพลต่อทัศนคติหรือพฤติกรรมของคนอื่นได้ตามที่บุคคลนั้นต้องการ

3. ในการอบรมสั่งสอนแนะนำชาวบ้านแม่สอยเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของพระอธิการพงษ์ศักดิ์ เตชธมฺโม นั้น ส่วนใหญ่ใช้รูปแบบการติดต่อโดยกลุ่ม ทั้งกลุ่มย่อย และกลุ่มใหญ่ ซึ่งอิทธิพลของการรวมกลุ่มของสมาชิก จัดเป็นองค์ประกอบสำคัญที่น่าจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมขึ้น ดังที่ Hovland, Janis และ Kelly (1953) กล่าวว่า "ความสัมฤทธิ์ผลในการสื่อสารไม่ใช่มาจากคุณลักษณะของผู้ส่งสารเพียงอย่างเดียว แต่แนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงทัศนคติและพฤติกรรมของผู้รับสารหรือของกลุ่มเป้าหมายจะได้รับอิทธิพลจากการได้เข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่ม และจากการพบปะสังสรรค์กันด้วยเช่นกัน"

4. Hovland, Janis และ Kelly ยังได้กล่าวไว้อีกว่า ความสัมฤทธิ์ผลในการโน้มน้าวใจสามารถวัดได้จากการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น งานวิจัยที่สนับสนุนเรื่องนี้ คือ งานวิจัยของ Janis และ King (in press) ซึ่งศึกษาจากกลุ่มทดลอง 2 กลุ่ม โดยให้กลุ่มแรกมีการทำกิจกรรมต่าง ๆ และมีการพูดคุยกัน เรียกว่า พวกที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้น (Active Participants) อีกกลุ่มหนึ่งไม่ให้เกิดกิจกรรมพิเศษใด ๆ เป็นกลุ่มควบคุมโดยให้มีการอ่านและฟังเท่านั้น เรียกว่ากลุ่มควบคุมที่มีลักษณะเฉื่อยชา (Passive Controls) ผลปรากฏว่า ผู้ที่อยู่ในกลุ่มแรกมีระดับความสัมฤทธิ์ผลในการโน้มน้าวใจมากกว่าผู้ที่อยู่ในกลุ่มควบคุม ซึ่งเมื่อศึกษาในกรณีของชาวบ้านแม่สอย (จากตารางที่ 3 และตารางที่ 4 ในหน้า 43) เกี่ยวกับการร่วมแสดงความคิดเห็นในการประชุม เกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ด้านการอนุรักษ์ การป้องกันดูแลบำรุงรักษา และฟื้นฟูป่าไม้ต้นน้ำแม่สอยนั้น เราจะพบว่า ชาวบ้านแม่สอยส่วนใหญ่ไม่เคยร่วมแสดงความคิดเห็นเลย ลักษณะดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงคุณสมบัติที่เฉื่อยชาของกลุ่มชาวบ้าน ในส่วนนี้อาจเป็นปัจจัยที่จะต้องนำมาพิจารณาด้วยเช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

1. จากผลการวิจัยที่พบว่า ความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ มีความสัมพันธ์ในทางบวกกับทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ และตัวแปรความศรัทธาในคำสอนของพระสงฆ์ดังกล่าวนี้ก็สามารถอธิบายถึงทัศนคติในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอยได้สูงสุด ดังนั้นแนวทางการขยายความคิดในการพัฒนาชนบท จึงควรเน้นที่บทบาทของพระสงฆ์ในการใช้ศาสนธรรมเป็นหลักในการพัฒนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ควรส่งเสริมพระสงฆ์ที่มีคุณลักษณะของความ เป็นผู้นำชุมชนในทางปัญญา และทางคุณธรรม อันเป็นบทบาทหลักหรือบทบาทโดยตรงของพระสงฆ์ให้ เป็นผู้ดำเนินการพัฒนาชุมชน หรือท้องถิ่นในเขตพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป โดยเฉพาะบทบาทในการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้

2. จากแนวคำสอนของพระอริการพงษ์ศักดิ์ เดชธมโม และเนื้อหาสาระของพุทธศาสนานั้นเน้นที่ตัวมนุษย์ และความจริงของมนุษย์ ที่เป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติ และในขณะที่เดียวกันก็มองสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและตัวมนุษย์ เองว่า เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยตามกฎของธรรมชาติ เช่นเดียวกัน มนุษย์จะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข จะต้องเข้าใจสภาวะของสิ่งแวดล้อม เข้าใจสภาวะตนเอง ปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับธรรมะ อันเป็น

กฎธรรมชาตินี้ซึ่งจะสามารถนำไปสู่จุดมุ่งหมายขั้นสูงสุดของชีวิตได้

ดังนั้นทัศนะของทางศาสนาที่มีต่อสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ดังกล่าว จัดเป็นสิ่งที่น่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับการรณรงค์เพื่อการอนุรักษ์ป่าไม้ หากแต่การชูประเด็นในเรื่องนี้ยังไม่เข้มข้นพอที่จะให้ประชาชนส่วนมากได้ตระหนัก ดังนั้นพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสาวกและผู้สืบทอดเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าในอันที่จะเผยแผ่หลักธรรมคำสั่งสอน ควรได้เข้ามาทำหน้าที่ในส่วนนี้ เพราะพระสงฆ์ย่อมศึกษาและ เข้าใจในสิ่งดังกล่าวได้ดีกว่าบุคคลอื่น

3. จากการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์ พบว่า ชาวบ้านบางส่วนมีความ เข้าใจหรือเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาในรูปของความ เชื่อ ดังนั้นควรจะได้ประยุกต์ความ เชื่อ และค่านิยมทางศาสนาของประชาชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการทำบุญ เรื่องกรรม รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาต่าง ๆ ให้เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชนบท โดยพยายามประยุกต์ความ เชื่อและค่านิยมเหล่านั้นไปสู่การปฏิบัติ เพื่อการก่อประโยชน์ของส่วนรวมที่เป็นรูปธรรม ทั้งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง และประโยชน์ต่อชุมชน

4. จากการสังเกตพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการ เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำทางความคิด และ เป็นผู้ริเริ่มโครงการพัฒนาด้วยตนเองนั้น เป็นบทบาทที่ทำให้พระสงฆ์ เองมีความมั่นใจในตนเอง และมี "คุณค่า" ในสายตาชาวบ้าน ดังนั้น หากองค์การ มูลนิธิ หรือรัฐบาลจะสนับสนุนก็ควรจะเป็นด้านความรู้และวัตถุประสงค์ที่พระสงฆ์เห็นจำเป็นต่อการวางแผนโครงการ

5. จากข้อค้นพบในการวิจัยครั้งนี้ รวมทั้งงานวิจัยในเรื่องของความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างพระสงฆ์กับประชาชนที่มีอยู่ เป็นจำนวนมาก ทำให้ได้ข้อสรุปว่า ควรได้มีความพยายามในการกระตุ้นให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง โดยพยายามใช้เงื่อนไขในเรื่องของความศรัทธา เชื่อถือที่ประชาชนมีต่อพระสงฆ์นี้มาชักนำประชาชนให้ เข้ามาร่วมกันพัฒนาตนเอง ตั้งแต่การร่วมปรึกษาหารือในปัญหาต่าง ๆ เพื่อหาทางแก้ไขที่เหมาะสม รวมตลอดไปถึงการ เสียสละแรงงาน เงินทุนค่า เนินงาน และร่วมกันติดตามประเมินผลในที่สุด

ข้อเสนอแนะในการวิจัย

ข้อเสนอแนะสำหรับผู้ที่จะทำการวิจัยมีดังต่อไปนี้คือ

1. ในประเด็นของตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสารที่เป็นสมมติฐานนั้น ควรได้มีการศึกษาคุณลักษณะในด้านอื่น ๆ ประกอบด้วยที่สำคัญคือ เรื่องของ ศีลจรรยาวัตร เช่น การครองสติหรือความสงบเสงี่ยมในการแสดงออกของอารมณ์ และความคล่องแคล่วซึ่งแสดงถึงความแข็งขัน ความกล้าหาญ และความไม่กังวล เป็นต้น
2. การศึกษาตัวแปรในเรื่องของการมีส่วนร่วม หรือการคาดคะเนพฤติกรรม จากทัศนคติที่น่าจะต้องใช้ตัวแปรกลุ่มอ้างอิง (reference group) ผลประโยชน์ส่วนตัวทางด้านวัตถุ (material self-interest) และระดับการศึกษาเข้ามาประกอบด้วย
3. ควรจะได้ศึกษาความน่าเชื่อถือของผู้ส่งสาร ในลักษณะ เปรียบเทียบระหว่างเนื้อหาหรือสารของผู้ส่งสารที่มีสถานภาพและบทบาท เป็นภิกษุสงฆ์กับ เนื้อหาหรือสารของผู้ส่งสารที่มีสถานภาพและบทบาทด้านอื่น ๆ ของสังคม เช่น เจ้าหน้าที่ของทางราชการ ครู กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น